

4. Ескараева Г. Б. Виды языковых единиц в текстах народной сказки, обладающие национально-культурной значимостью // Science Promotion. – 2024. – Т. 8. – №. 1. – С. 13-16.
5. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В.М. Жирмунский. — Л.: Наука; Ленингр. отд., 1977. — 407 с.
6. Камалова Л.А. Воспитательное значение русских народных сказок / Л.А. Камалова // Роль учебных дисциплин в воспитательном процессе образовательных учреждений: Сб. матлов науч.-практ. конф. — Казань: КГПУ, 2004. — С. 183-185.
7. Костомаров Н.И. Домашняя жизнь и нравы великорусского народа / Н.И. Костомаров. — М.: Экономика, 1993. — 567 с.
8. Матвеев В.Э. Использование русских народных сказок в процессе обучения студентов-филологов РКИ с учетом современных технологий / В.Э. Матвеев // Вестник РУДН. Серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания». — 2013. — № 4. — С. 72–81.
9. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. — 356 с.

БАДИЙ АСАРДА ҚАҲРАМОН КОНЦЕПЦИЯСИ

Исаева Юлия Павловна

Жиззах давлат педагогика университети рус адабиёти ва уни ўқитиш
методикаси кафедраси ўқитувчиси,
Жиззах, Ўзбекистон

Аннотация. Мақолада "бадий қаҳрамон" тушунчасини аниқлашда янги ёндашувлар таклиф этилади, атаманинг одатий доираси қайта кўриб чиқилади ва рус адабиётида бадий парадигманинг тарихий ўзгариши кузатилади.

Калит сўзлар: бадий қаҳрамон, бадий давр, замонавий адабиётшунослик

Бадий қаҳрамон анъанавий адабий тушунчалардан бири бўлиб, жуда кенг ва унинг чегараси тўлиқ аниқланмаган, ноаниқдир.

“Кенглик, чегарасизлик” адабиётдаги шахс, шахс образи, характер, характер образи, шахсият, индивидуаллик, субъект, қаҳрамон каби тушунчаларнинг терминологик синонимиясида намоён бўлиб, замонавий тадқиқот адабиётларидаги муаммоли вазияти сифатида у аллақачон эътиборни ўзига тортган [6, 15-бет].

Ушбу "ноаниқлик" туфайли, ҳатто терминологик аниқлик талабини қондириш учун мўлжалланган энциклопедик мақолалар матнларига ҳам кириб борадиган доимий тушунтириш ва изоҳларга эҳтиёж бор. “Бадий қаҳрамонлар энциклопедияси”нинг кириш қисмида: “Қаҳрамон” атамаси асардаги барча қаҳрамонларни қамраб олмайди. Бу фақат унинг давом этаётган ҳодисалар тизимида ҳал қилувчи ўринни эгаллаган, тасвирлар

иерархиясида ҳукмронлик қиладиган ва уларнинг характерининг тўлиқлиги ва индивидуал изоляцияси билан ажралиб турадиган марказий белгиларга, асосий характерларга, марказий қахрамонларга тегишлиди. Шу маънода Гамлет - сўзсиз қахрамон, Лаэрт эса шунчаки характердир” [7, 21-б.].

Ушбу таъриф назарий жиҳатдан қараганда кўпроқ тавсифловчи ва аниқ жанрдаги айрим асарларга нисбатан қўлланилиши мумкин ва барча адабий даврларга тааллуқли эмас. Бироқ, "давом этаётган воқеалар тизимидаги асосий позиция" ҳақидаги ноаниқ баёнотга бошқа бир замонавий муаллифнинг асаридан иқтибос келтириш мумкин: "Реалистик адабиётда иккиламчи қахрамонлар асосийлари билан бир хил муҳим ўринни эгаллаб, асарнинг бутунлиги, семантикасини белгилайди” [9, 33-бет].

Шундай қилиб, бир тадқиқотчи учун сифат фарқларини (қахрамон / характер) белгилайдиган хусусият бўлиб туюлса, бошқаси учун - нисбатан миқдорий кўрсаткичлар (асосий характер/иккиламчи белги) маъносини сақлаб қолади. Ва агар "бадий персонаж, аслида, маълум бир матн ичида бир шахснинг кетма-кет кўринишлари" бўлса, у ҳолда Гамлет Лаэртдан фақат "кўриниш" частотаси билан фарқ қилади.

Бадий асар қахрамони М.М. Бахтин [1, 36-бет] таърифи билан айтганда, ҳар доим ҳаракатни бажарадиган, фаол, масъулиятли ҳаракатни бажараётган қахрамондир. Адабий тур ва жанр, адабий даврлар нуктаи назаридан қахрамоннинг бажараётган ҳаракатлари орқали асарда унинг “ўқ ҳолати”ни тушунишдир. Адабий қахрамон концепциясининг ҳаракатни амалга ошириш ("ҳаракат қилиш") сифатидаги малакаси унга ташқи маънавий баҳога (ижобий /салбий), шунингдек унинг матндаги кўринишининг миқдорий параметрларига (асосий / иккинчи даражали) мутлақо бефарқдир).

Бадий қахрамон - бу муаллиф, китобхон ёки бошқа қахрамонлар томонидан қандай баҳоланишидан қатъи назар, асарда унинг атрофидаги ўхшаш "актёр" қахрамонларнинг сони ва қўлампидан, уларнинг ҳаракатларидан қатъи назар "фаол масъулиятли ҳаракат"ни бажарадиган шахсдир. Шу маънода “қахрамон бўлмаган”нинг адабий асарнинг бадий оламидаги ўрни сифат жиҳатдан унинг “келиб чиқиши маркази” (М.М.Бахтин) сифатида эмас, балки ҳаракат ҳолат, восита, нарса ҳодисасида иштирок этиши билан тавсифланади.

Бадий қахрамоннинг "ҳаракатнинг келиб чиқиш маркази" эканлиги айни пайтда унинг бадий асар мазмунидаги марказий ўрнини когнитив ва ахлоқий йўналиши билан белгилайди. М.М.Бахтин таърифига кўра, “фақат ҳаракат ҳодисасининг ўзи (ҳаракат-фикр, ҳаракат-иш, ҳаракат-туйғу, ҳаракат-истак ва бошқалар) унинг жонли амалга ошишида ва ҳаракат қилувчи онгнинг

Ўзидан бевосита ахлоқийдир; айнан шу воқеа ташқи томондан бадиий шакл билан яқунланади...” [2, 69-бет].

Ушбу тушунчадан келиб чиққан ҳолда, бадиий адабиёт объектив равишда ижтимоий ахлоқий изланишлар қаторига чиқарилади ва бадиий қаҳрамон ўзининг "фаол масъулиятли ҳаракати" асарининг когнитив ва ахлоқий мазмунининг асосий ядросига айланади. Шу билан бирга, ахлоқий аҳамиятга эга бўлган нарса қилмиш натижаси эмас, балки унинг моддий маҳсули - бадиий яхлитликда у муаллифнинг қилмишни баҳолаш соҳасида иштирок этиши мумкинлиги, балки уни амалга ошириш жараёни эканлиги белгиланиши керак, бажарилишнинг ўзи, унинг келиб чиқиш сабаблари, бошланишининг тасодифий эмаслиги, ҳаракат бурчининг ахлоқий келиб чиқишидир.

Аслида, "ҳаракат ҳодисасининг бевосита ахлоқийлиги"нинг асосий моменти ҳаракатнинг мавжудликдаги ўзига хос ўрни, ҳаракат йўналтирилган дунё режасининг ички тажрибасига айланади, М.М. Бахтин уни “ҳаракат оламининг архитектуроникаси” деб атади [1, 82-б.]. “Фақат менинг ягона иштирокимни тан олиш, ҳаракатнинг ҳақиқий келиб чиқиши марказини беради ва бу ерда ҳаракатнинг ташаббуси муҳим аҳамиятга эга, менинг фаолиятим муҳим, зарурий фаолиятга айланади” [1, 91 б.].

Инсоннинг дунёдаги ўрни ўзига хослигини унинг вақт ва макон параметрлари ёки, айтайлик, оилавий ва ижтимоий мавқеининг ўзига хос хусусиятларига тақаш мумкин эмас. Ҳаракат қилувчи шахс учун у ҳар доим мавжуд (мувофиқ), лекин унда у потенциал равишда бошқаси билан алмаштирилиши мумкин ва шунинг учун менинг "борликдаги ягона иштироким", пировард натижада ҳаракат ҳисси туғилиши мумкин эмас. Ҳаракатда актуаллаштирилган жойнинг ўзига хослиги ҳисси онтологик чуқурликка эга. Фақат мана шу чуқурликдангина адабий қаҳрамон ўзини дунёда (ягона жой) алмаштириб бўлмайдиганлигини ҳис қилади, бу эса унинг “тўғри фаолияти”га сабаб бўлади. "Олам ўзгарган - ва энг ёмони, мен уни қайта тиклаш учун туғилганман" [10, 36 б.], - Шекспирнинг қаҳрамони Гамлет ўз ҳаракат дунёси ва ундаги ўзгармас мавқеи учун режа тузади.

"Мавжудлик ҳодисаси" даги ўрнимнинг ўзига хослиги ҳисси пайдо бўладиган онтологик чуқурлик, қоида тариқасида, қаҳрамон томонидан тан олинмайди, лекин унинг ҳаракатларининг бирлигида бошдан кечирилади. Бироқ, бу унинг интроспекциясининг предметига ҳам айланиши мумкин (масалан, Ф. М. Достоевскийда) ва унинг ҳаётий ҳиссиётлари ва ўзи ҳақидаги назарий жиҳатдан ажратилган мулоҳазалари чизиғи бўйлаб концептуал туркумга айлантирилади. Масалан, Г.Р. Державиннинг фалсафий лирикаси:

«Поставлен, мнится мне, в почтенной/ Середине естества я той,/ Где кончил тварей ты телесных,/ Где начал ты духов небесных,/ И цепь существ связал всех мной [5, 77 б.]. Юқоридагилар контекстида бадий қаҳрамон муаммоси унинг ҳаракати йўналтирилган ва долзарб бўлган дунё архитектуронининг хусусиятларини тавсифлаш билан боғлиқ. Шу билан бирга, қаҳрамоннинг ўз ҳаракатлари оламидаги ўзига хос ўрнини бадий асослаш фундаментал аҳамиятга эга.

Буларнинг барчаси ("дунё архитектуронининг ўзига хос хусусиятлари" ва "қаҳрамоннинг ноёб ўрни учун асослаш"), шубҳасиз, турли миллий адабиётлар қаҳрамонларининг концептуал хусусиятларини белгилайди. Гарчи, шу билан бирга, бундай ёндашув бир қаҳрамоннинг, масалан, рус адабиётининг турли хил давр хусусиятларини очиб бериши мумкин. Бу ерда асосий фикр қаҳрамоннинг ўз ҳаракатлари оламидаги ўзига хос ўрнини оқлашнинг асосий стратегиясидир.

Буюк Пётр давридаги рус адабиётида инсоннинг ички дунёсининг очилиши (18-аср бошлари) [4, 89 б.] рус бадий тафаккури тарихидаги асосий (даврий) воқеа, қаҳрамоннинг бетакрор ўрнини оқлашда янги сўз бўлди. Ўзининг ички дунёсининг ўзига хослиги ва ўзига хослигини бевосита бошдан кечирган шахс рус адабиёти тарихидаги бадий парадигманинг тубдан ўзгаришидан далолат беради. Қаҳрамоннинг дунёдаги ўзига хос ўрнини унинг ички дунёсини очиб бериш орқали асослаш 19-асрнинг 30-йилларигача (рус сентиментализми даврини ҳам, рус романтизми даврини ҳам ўз ичига олган давр) ҳукмрон бадий стратегиянинг аҳамиятини сақлаб қолади).

Бундан олдинги ўрта аср рус адабиётида "қаҳрамоннинг ўз ҳаракатлари оламидаги ўзига хос ўрни" тўғридан-тўғри "бадий асослаш" ни англатмайди. Бу ерда аллақачон топилган, тайёр (олдиндан топилган) ва шунинг учун ҳеч қандай асослаш керак эмас. Ўрта аср рус адабий қаҳрамони дунёда намоён бўлади [1, 102-бет] ва бу маънода унинг позицияси унинг ҳаракатларида белгиланмайди, балки унга ташқаридан олдиндан белгилаб қўйилган. Мавжуд бўлган тақдирда унинг ягона ўрнини белгилаш масъулияти ундан тубдан олиб ташланади. Ва шу маънода, ҳаракат дунёси архитектуронининг ўрта аср рус адабиётида қисқартирилган шаклда тақдим этилган. Диққат ҳаракатнинг натижага, маҳсулига қаратилади.

Буларнинг барчаси ўрта аср рус шахси ҳаракатининг ҳақиқий дунёсида, мавжуд бўлган тақдирда ўз позициясини масъулият билан белгилаш билан боғлиқ бўлган ҳаракатнинг ахлоқий кескинлик моменти заифлашган ёки умуман йўқлигини англатмайди. Дунёда вакилликнинг ҳукмрон бўлган концепцияси шароитида ҳам, албатта, аризаининг чақируви учун ички

мотивация бўлиши керак, акс ҳолда у муқаррар равишда фирибгарга айланади. Яъни, ҳақиқий актнинг архитектуроникасини кесиб бўлмайди. Ва уни илмий тавсифлаш мумкин. Бироқ ўша давр адабий ижодида тўлиқ намоён бўлмагани учун уни адабий таҳлил усуллари билан англаб бўлмайди.

Бошқа томондан, 19-асрнинг бошларида аниқланган вақт чегараси куйидаги ҳолатни назарда тутади. Айнан шу даврдан ташқари рус адабиётида бизни қизиқтирган бадий қаҳрамон муаммоси ва унинг хатти-ҳаракатлари дунёси нуктаи назаридан фундаментал воқеалар содир бўлади. Биз, биринчи навбатда, "ортиқча шахс" формуласи билан белгиланадиган қаҳрамоннинг кўринишини назарда тутамиз. А.А. Фаустовнинг аниқ таърифига кўра "...ортиқча шахс формуласи даврнинг характерологик луғатида марказий ўринни ва узоқ вақт давомида адабий онгни эгаллади" [8, 65 б.].

Биз "фаол масъулиятли ҳаракат"ни бажарувчи сифатида эътиборга оладиган бадий қаҳрамоннинг асосий хусусиятлари нуктаи назаридан "ортиқча шахс" парадоксал ҳодисадир. Ҳаракатнинг мумкин эмаслиги, мавжуд бўлган тақдирда ўз ўрни ноаниқ ва ноаниқлигини ифодалайди: "...Ортиқча шахс, энг аввало, ердаги ўз ўрнидан маҳрум бўлган одамдир" [11, б. 61].

Унинг ягона ҳаракати дунёдан ажралганлик ҳисси 19-аср рус адабий асарларининг жуда муҳим қатламининг қаҳрамонларига хосдир, "ортиқча шахслар" ҳатто адабиётшуносликда ўрнатилган анъанага кўра, ҳар доим ҳам шундай таснифланмайди. Д.Чижевскийнинг фикрича, "Достоевский қаҳрамонларининг ўз ўрнини жон-жаҳди билан излаши онтологик моҳиятини йўқотган "қаердадир" тирик одамда ўша чексиз ташналикнинг ифодасидир" [8, б. 48].

Бизнингча, буларнинг барчаси рус адабиётининг ушбу даврда Россияда содир бўлган чуқур ҳаракат инқирозига ўзига хос муносабатидир. "Ҳаракат мотиви ва унинг маҳсули ўртасида тубсизлик" яратган инқироз [1, 113 б.]. "Ўзининг онтологик аҳамиятини йўқотиш" ни бошдан кечирган бадий қаҳрамон бу тубсизликнинг чеккасида туради, у томонидан тарқалиб кетган ҳаракат оламининг одатий архитектуроникасининг парчаларини ўзида ва ўзида бирлаштира олмайди. Шу билан бирга, биз гапираётган инқирознинг ўзи ҳақиқий рус ҳаётида содир бўлади ва уни тегишли илмий нутқ тилида тасвирлаш ва тушуниш мумкин. Бу ерда адабиётшунослик кучсиздир. Бадий адабиётда у адабий қаҳрамон ҳаракатларининг дунё архитектуроникасининг чуқур ўзгаришида (мураккабланишида) ўз аксини топди, бу асосан рус классик даври асарларининг ўзига хослигини аниқлади. Бизнинг фикримизча, бу рус адабиётидаги бадий парадигмадаги навбатдаги тарихий ўзгаришлардан

далолат беради, бугунги кунгача ўз фундаментал аҳамиятини сақлаб қолган жуда муҳим воқеадир.

Хуллас, ушбу мақолада бадий қаҳрамон муаммосига унинг ҳаракат призмаси орқали таклиф этилаётган ёндашув, бизнингча, тушунча таърифигагина эмас, балки тарихий ва адабий жараён мантиқини тушунишга ҳам янги кўринишларни киритади.

Адабиёт рўйхати:

1. Бахтин М.М. К философии поступка // Человек в мире слова. М., 1995.
2. Бахтин М.М. Проблемы содержания, методологии и формы в словесном художественном творчестве // Вопр. литературы и эстетики. М., 1975.
3. Гинзбург Л.Я. О литературном герое. Л., 1979.
4. Николаев Н.И. Внутренний мир человека в русском литературном сознании XVIII века. Архангельск, 1997.
5. Русская литература – век XVIII. Лирика. М., 1990.
6. Савельева В.В. Художественная антропология. Алматы, 1999.
7. Стахорский С.В. Литературный герой и его историческая судьба // Энциклопедия литературных героев. М., 1999.
8. Фаустов А.А., Савинков С.В. Очерки характерологии русской литературы: Середина XIX века. Воронеж, 1998.
9. Шкловский Е. Литературный герой // Литература. 1997. № 37.
10. Шекспир В. Гамлет / пер. М. Лозинского. М., 1983.
11. Чижевский Д. К проблеме двойника // О Достоевском: Т. I. Прага, 1929.

«ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА "МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА" В ЛАТИНОАМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ»

Каримов Зиёаҳмад Алишер угли

Стажёр-преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания

Джизакского государственного педагогического

университета имени Абдуллы Кадыри

Джизак, Узбекистан. Эл.почта: ziyoka37@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена исследованию становления и развития феномена магического реализма в литературном сознании XX века. Представлен анализ процесса формирования магического реализма в латиноамериканской литературе, специфики его проявления в прозе современных английских, американских и афроамериканских авторов (на примере наиболее репрезентативных художественных произведений, созданных в этом ключе).

Ключевые слова: магический реализм, латиноамериканская литература, американская литература, традиция, фольклор, мифология, чудесная реальность, сверхъестественное